

המרכז למחוננים במכללה האקדמית תל חי

עבודת חקר

בנושא :

מהי פילוסופיה?

על פי הגותם של פילוסופים נבחרים

בהנחיית דניאלה שאול

מגישה : שוהם רייכמן

במסגרת הקורס "נושא חוקר"

שנת הלימודים תשע"ח

יוני 2018

תוכן עיניינים

3	מבוא
4	הגדרה מילונית
5	האנציקלופדיה העברית
5	אפלטון
6	סוקרטס
7	אריסטו
7	לוק, ברקלי ויום
8	הגל
9	קאנט והאסכולה הנאו-קאנטיאנית
11	אדמונד הוסרל
11	הזרם הלשוני
13	ויליאם גיימס
13	הנרי סידג'ויק ואלפרד וויטהד
14	וילהלם ירוזלם
16	מטא-פילוסופיה בגישה הומוריסטית
18	דיון
18	הגויות בראי איפיוניו של אפלטון
18	ביקורת
18	איחוד וראייה כוללת
19	פילוסופיה ראשונית
19	השפעת ההגות על תפיסת הפילוסופיה
19	הפילוסופיה ומדעי הטבע
20	בעייתיות חוזרת
20	מסקנות
20	נזילות ושינוי תחומי ידע
21	מדעי הרוח ככלי להבנת מדעי הטבע – ולהיפך
22	סובייקטיביות המונח
22	מגבלות: בעייתיות העיסוק בשאלה
23	הצעות להמשך
24	אמירה אישית – מהי פילוסופיה?
25	קווי דימיון בין תפיסתי להגדרות השונות
25	סוגי יצירה אנושית
27	ביבליוגרפיה

מבוא

עבודה זו בוחנת את זהות הפילוסופיה ואת אופייה, באמצעות התבוננות בהגותם של פילוסופים מערביים נבחרים.

בראשית שנה מאתגרת זו, ביקשתי לחקור את הקשר בין הסבל והספרות, על רקע בעיית הרוע בעולם. כחלק מהתהליך, ניסחתי שאלות חקר אפשריות - שנשלחו אל המנחה לביקורת. זו השיבה לי כי הן 'פילוסופיות מידי'. אמירה זו קוממה אותי במקצת, כיוון שסברתי שאין דבר פסול בשאלה 'פילוסופית מידי'. בד בבד, החלו לצוץ במוחי שאלות: מה הופך שאלה לפילוסופית? מהי שאלה פילוסופית? בניגוד לפעמים קודמות בהן נתקלתי בשאלות אלו, הפעם נעצרתי, והקדשתי להן מחשבה. בסופו של דבר, עלתה השאלה בה בחרתי לעסוק בעבודה זו: מהי פילוסופיה? מעצם טבעה של העבודה כעוסקת בפילוסופיה, קיימת חשיבות רבה לדיון אודות דברי הפילוסופים. בשל כך, הוחלט ליצור פרק דיון נפרד לכל הוגה, בנוסף לדיון הכללי. בניגוד לסקירת תפיסתו של הפילוסוף, המובאת כלשונו ובתוספת ביאור בלבד, בדיון אודותיה שלובות גם דעות ותפיסות אישיות. הדיון מופרד מן ההגות ברווח. כתוצר אישי בחרתי להציג את עמדתי בנושא העבודה.

תודה לפרופ' **אסא כשר**, שהעביר לי את הערך "פילוסופיה" מהאינציקלופדיה העברית בגרסתו הממוחשבת, ובכך אפשר לי לעבוד מכל מקום. לא הייתי מסיימת את העבודה ללא הקובץ.

הגדרה מילונית

ביוונית, המונח 'פילוסופיה' מורכב מצמד המילים 'פילו' – שפירושו אהבה, ו'סופיה' – שפירושה חוכמה. באופן מילולי, פילוסופיה פירושה 'אהבת החוכמה'. אך מהי החכמה ומהי האהבה אליה? אברהם אבן שושן (1975) מגדיר במילונו את המונחים באופן הבא:

אהבה:

"חיבה עזה, רגש של משיכה גדולה או חשק למישהו או למשהו."¹

חוכמה:

1. פקחות, תבונה, הכושר לשקול כל דבר בהיגיון ובשכל ישר.

2. ידיעה, דעת, מומחיות באומנות וכדומה.

3. מדע, תורה, מחקר"²

אבן שושן מוסיף הגדרות הנוגעות לקבלה ולפירוש עממי, שאינן נוגעות לעבודה זו. מההגדרות לחלקי המונח 'פילוסופיה', ניתן להסיק כי אנשים העוסקים בפילוסופיה חושקים בהגעה לידיעה מסוימת, לתורה ומחקר. כמו כן, ניתן להבין כי עניינה של הפילוסופיה הוא בתחומים הקשורים להיגיון, לתבונה ולשכל האדם, וכי היא אינה מדע בפני עצמה, אלא עוסקת בחקר שלו. אולם, זו היא פרשנות מילולית בלבד, שאין להסתמך עליה באופן בלעדי. זאת כיוון שהביטוי נטבע ביוון העתיקה, ומאז ייתכן והתחום עבר שינויים רבים. למעשה, הראשון שהגדיר את עצמו כפילוסוף – פיתגורס, כלל לא היה הפילוסוף הראשון. דבר זה מדגים את הניתוק שעשוי להיווצר בין משמעותו המילולית של המושג לבין משמעותו בפועל. בשל כך, יש להעמיק בביטוי על סך חלקיו.

המונח פילוסופיה בשלמותו, ולא כצירוף, מוגדר כך:

1. המדע או העיון הכולל העוסק בחקר בעיות העולם והנהגתו, במהות הטבע ומלואו,

בהכרה האנושית ותוקפה כאמתית.

2. העקרונות העיוניים והמתודולוגיים שביסוד מדע או תחום מסוים.

3. (בלשון-יום-יום) היגיון מופשט, התפלפלות, ריבוי מחשבות."³

ההגדרה המובאת למונח מתארת את הפילוסופיה כחקר והתווית העקרונות העומדים בבסיסם של תחומים השונים. כמו כן, על פי ההגדרה הפילוסופיה היא בעלת עניין מיוחד בהכרה האנושית, ביקום ובמהותו, ובבעיות העולם באופן כוללני, תוך השמת דגש על הנהגתו.

ההגדרה המילונית מעלה כמה שאלות:

אם הפילוסופיה היא אכן חקר בעיות העולם, מה מבדיל בין הפילוסופיה לבין תחומים אחרים העוסקים בכך, רפואה למשל? מהו ההבדל בין חקר בעיית הרוע בעולם, לחקר מחלה חשוכת מרפא? האם חקר המחלה לא מהווה בעיה מהותית יותר? אם כן, האם תחומים ברפואה הם ענף פילוסופי? ייתכן כי התשובה טמונה במילה "והנהגתו" – בעיות בהן עוסקת הפילוסופיה קשורות

¹ המילון החדש, כרך א-ד, עמוד 30

² המילון החדש, כרך ה-ט, עמוד 763

³ כרך ע-צ, עמוד 2071, ביעוצו של פרופ' נתן רוטנשטרייך

להנהגת העולם. אך האם לפתרון בעיות כגון מחלות, מחסור במי שתייה ומזון, הנחקרות במסגרת תחומי דעת שונים, אין קשר להנהגה? מה מבדיל בין חקר מוסר מלחמה להשפעת נגיפי מחלה? שתי הבעיות הללו קשורות להנהגת העולם, אך אחת שייכת לפילוסופיה ואילו השנייה לביולוגיה. מההגדרה הראשונה צצה שאלה נוספת, אודות הטבע ומהותו. תחומים רבים במדעי הטבע – פיזיקה, למשל, עוסקים בטבע, ולעיתים אף באופיו ומהותו. האם פיזיקה היא פילוסופיה?

האנציקלופדיה העברית

אלעזר וינריב (1975), כותב הערך 'פילוסופיה', מציג את משנתם של הוגים שונים אודותיה. קצרה היריעה בכדי לדון בכולם בעבודה זו, ולכן רק חלקם מופיעים בה. זאת כאשר נבחרו ההוגים, אשר דבריהם ענו באופן הישיר ביותר על השאלה 'מהי פילוסופיה?', וכי סבור היה שהם מייצגים בצורה הטובה ביותר את מגוון המשנות.

אפלטון (347-427 לפנה"ס)

מבין הפילוסופים השונים, אפלטון היה הראשון שניסה להגדיר באופן ישיר ומקיף מהי פילוסופיה. בכתביו מופיעים מאפיינים אשר מגדירים אותה.

1. "ידיעת המציאות האמיתית. לאמור, הפילוסופיה מוגדרת לפי מושאיה המיוחדים.
2. הפילוסופיה חוקרת בשאלה: האדם מהו?
3. לפילוסופיה יש ראייה כוללת
4. לפילוסופיה יש מתודה המבטיחה את תוקף מסקנותיה
5. הפילוסופיה היא דיון ביקורתי
6. הפילוסופיה היא ידיעת הטוב ומכאן שהיא מדריכת התנהגות".

בשל חזרותיהם של איפיונים אלו בפילוסופיה ובהגדרותיה, הערך כולו מחולק לפי סעיפים אלו. ניתן לחלק את אפיוניו של אפלטון להגדרת תחום העיסוק שלה, ולהגדרת העקרונות המתווים על פיהם היא פועלת.

עקרונות מתווים	תחום העיסוק
ראייה כוללת	ידיעת המציאות האמיתית, מושאים מיוחדים.
מתודה	האדם מהו
דיון ביקורתי	ידיעת הטוב

ראשית, הוא טוען, הפילוסופיה עוסקת בחקר האמת, בהגעה לידיעה תקפה לגבי הסביבה. כמו כן, הפילוסופיה עוסקת בחקר האדם, מהותו ואופיו. היא מנסה לדעת את הטוב, ולפיכך יכולה לשמש מדריכת התנהגות מוסרית, כלומר היא בעלת שימושים מעשיים. ניתן להגדיר אותה על פי תחומי עניינה הלא-שגרתיים.

הכללים המנחים על פיהם הפילוסופיה פועלת, לפי אפלטון, הם שיח ביקורתי וראייה רחבה. כמו כן, הפילוסופיה מתווה שיטה המאפשרת לדעת עד כמה המסקנות שלה נכונות או לא. בהמשך הערך, מצויין כי אין הסכמה על המתודה ומהותה, וכי לאורך השנים מתקיים חיפוש אחריה. בנוסף, אפלטון טען כי ההבדל היסודי בין הפילוסופיה לתחומי המדעים השונים הוא שהפילוסופיה אינה מקבלת דבר כמובן מאליו ומבלי לדרוש הסבר, ובנוסף היא שואפת להסביר את הכל, ללא יוצא מן הכלל.

אפלטון מציג אפיונים שונים אשר לתפיסתו מגדירים את הפילוסופיה. אך כאן עולה השאלה: מהו הגורם המאחד בין ששת האפיונים הללו? למשל, מה מקשר בין חקר האדם לבין ידיעת הטוב? בתחום הפיזיקה למשל, בו תיאוריות רבות כבר זכו לאישוש, עדיין קיים חיפוש אחר תיאוריה אחת שתאחד ביניהן. מלבד זאת, אפלטון טוען בהגדרתו כי לפילוסופיה יש ראייה כוללת, ולכן אני סבורה שראוי גם במקרה של הפילוסופיה עצמה לנסות ולהגיע לכדי איחוד האפיונים השונים להגדרה אחת כוללת.

כמו כן, אפלטון נבדל מהוגים אחרים המוזכרים בעבודה זו, בכך שהוא לא מנסה לתת הגדרה לפילוסופיה – אלא מציג את מאפייניה.

סוקרטס (470 - 399 לפנה"ס)

סוקרטס לא עסק ישירות בשאלה: "מהי פילוסופיה?". אולם ניתן להסיק אודות עמדתו בשאלה זו מתפיסות אודות המונח "פילוסוף". במהלך חייו, סוקרטס פעל על פי המצווה האלוהית:

"לחיות את חיי בשאיפה-לחכמה ולבדוק את עצמי ואת זולתי"⁴

סוקרטס סבר, כי המבדיל את הפילוסופים מהעוסקים בתחומי הגות אחרים – אמנים, סופרים, מדינאים – הינה העלאת משנתם לביקורת. הוא טען כי יתרונו של הפילוסוף מצוי בכך שהוא יודע שאינו יודע. הסופיסטים⁵, שרבים מהם התנגדו לפילוסופיה, השתמשו בביקורת כנגדה. כך עלו שאלות דוגמת: אם החושים אכן מטעים אותנו, אם לכל פילוסוף תורה שונה, כיצד ניתן להכריע בין הגויות שונות? איך ניתן לקבוע, לדעת מי היא האמיתית?⁶ מתוך שאלות אלו ומביקורת בני האדם ובפרט ביקורת הפילוסופים על הגויות שונות, צמחה תורת ההכרה - העוסקת בידיעה, ובין היתר בשאלה: כיצד ניתן לקבוע מה אמיתי?

בנוסף, סוקרטס סבר כי הפילוסופיה מורה לאדם את הדרך המוסרית הנכונה עבורו, וזהו המניע לעיסוק בה.

⁴ אפולוגיה, 28

⁵ מורים שנדדו ביוון ועסקו בלימוד תורת הנאום, הרטוריקה - הוויכוח והשיכנוע. הסופיסטים הרצו בפומבי תמורת שכר, והקמת המוסדות הקבועים להשכלה גבוהה של אריסטו, אפלטון ואיסוקרטס, שנחשבו לאויביהם של הסופיסטים, הביאה להיעלמותם. הסופיסטים לא היו אסכולה פילוסופית, על אף שחלק מהסופיסטים היו פילוסופים.

⁶ "הסופיסטים כיוונו במודע את נשק הביקורת כלפי הפילוסופיה עצמה: אם מסקנות הפ' שונות משל החושים, אם לכל פ-ף תורה שונה משל זולתו, כי אז מניין לנו שתורה פלונית היא האמיתית? כיצד נכריע בין פילוסופיות שונות? תורת ההכרה (ע"ע), כאחד הענפים היסודיים של הפי, צמחה מתוך ביקורת הדעות והסברות של בני אדם בכלל ושל הפילוסופים בפרט." מתוך האינציקלופדיה העברית

כיום, כל הגות מחקרית עומדת לדיון ולביקורת. אחד מן התחומים בהם השפעת הביקורת ניכרת ביותר, הוא מדעי הטבע. ללא ביקורת בתחום זה, רבות מן התגליות המדעיות והפיתוחים הטכנולוגיים לא היו מתממשים. אך יש לזכור, כי בעבר הפילוסופיה כללה תחומי מחקר רבים, ביניהם מדעי הטבע. ייתכן כי על אף היפרדות מדעים אלו מהפילוסופיה כחלק מהתפצלות תחומי הדעת לענפים שונים, תהליך הנמשך גם בימינו, המדע המשיך להשתמש בביקורת ככלי הכרחי למחקר. משם נוהל זה התפשט לאקדמיה כולה וכיום הוא מהווה אחד מיסודות המחקר, המאפשר התקדמות רוחנית וגשמית.

כמו כן, הביקורת ממלאת תפקיד חשוב בהתנהלות החברתית ובדיון הציבורי, כחלק עיקרי מעקרון הגבלת השלטון. העקרון מתבטא בגופים שונים שמטרתם הוא לפקח על השלטון באמצעות ביקורת. קיימים מנגנונים המעוגנים בחוק, דוגמת האופוזיציה, מבקר המדינה ובית המשפט העליון, וגם מנגנונים חיצוניים: כגון התקשורת, דעת הקהל ועמותות ציבוריות. המנגנונים הללו מהווים מכשול עבור השלטון בדרך לניצול המרות לרעה. תחום ההכרה, ענף מרכזי בפילוסופיה, צמח מתוך ביקורת. מקרה זה מדגים את חשיבות הביקורת עבור הפילוסופיה ובכלל, ואת היותה כלי משמעותי בעולם המודרני. כמו כן, ניתן לראות שהפילוסופיה היא שהעניקה לביקורת חשיבות רבה, וממנה השימוש בכלי זה התפשט.

אריסטו (322-384 לפנה"ס)

אמנם תחום מדעי הטבע והפילוסופיה היו כאחד אצל ההוגים היוונים, ונפרדו במאה ה-17 בלבד, אך גם בתקופתם היו שהבדילו בין התחומים. אריסטו סבר כי הפילוסופיה עוסקת בכל, אולם בכתביו קיימת הבחנה בין כלל הפילוסופיה לבין 'פילוסופיה ראשונית'. לדבריו, הפילוסופיה הראשונית עוסקת בדברים קבועים ולא גשמיים, ונושאה המרכזי הוא האל. המדעים, לתפיסתו, עוסקים בהיבטים חלקיים של המציאות והקיום: בתחומים ישימים בלבד. אך לעומת זאת,

הפילוסופיה הראשונית – ייתכן שהתחום המוגדר כפילוסופיה גם כיום – עוסקת בהווה כשלעצמו.

לוק, ברקלי ויום – דינמיות המונח והעיסוק באדם

על פי הערך, מדעי הטבע והפילוסופיה נפרדו במאה ה-17, ואילו הפסיכולוגיה והפילוסופיה נפרדו זו מזו במאה ה-19 בלבד. בראשיתה, עסקה הפילוסופיה בחקר כללי של הטבע. כפי שצויין

בעבודה זו, בספרו 'תאיטיטוס' אפלטון מתאר את הפילוסוף כמי שעוסק בשאלה: "אדם מהו?". אך לאחר התפתחות תחומי המחקר המדעי והפיצול לענפים השונים, השיח הפילוסופי הופנה משיח על טבע היקום, לשיח על חקר מהות האדם ומקומו בעולם. זאת כיוון, שהמדעים עסקו בהיבט החומרי של היקום ובטיבו, אך בתקופה ההיא לא היה בהם מקום לעיסוק באדם, בנפשו ובשכלו. בשל כך, הפילוסופיה עסקה בו באופן בלעדי כמעט, ובהשפעת הגותו של דקרט – בהכרתו. לוק, ברקלי ויום⁷ סברו שעניינה של הפילוסופיה היא ברוח ובשכל האדם (mind), והם לא קיימו הבחנה ברורה בין הפילוסופיה והפסיכולוגיה, שהתפצלו כמאה שנה לאחר תקופתם. יום הגדיר את הפילוסופיה שלו כ: "מדע האדם", וברקלי סבר כי להיות פרושו להתפס בשכל⁸.

הגל (1770-1831)

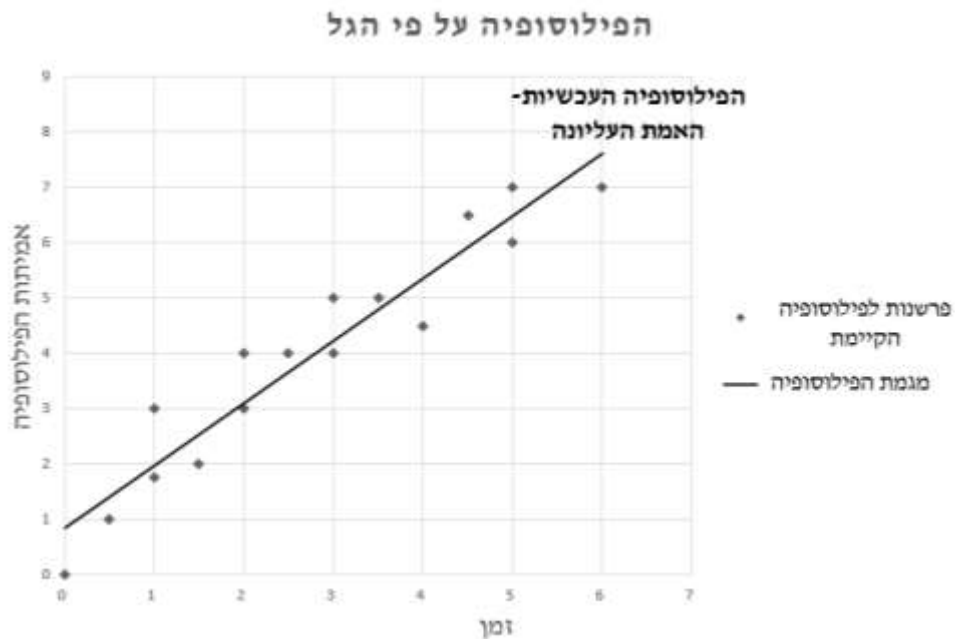
הגל סבור כי בכל ההיסטוריה של הפילוסופיה קיימת פילוסופיה אחת, המתפתחת באופן תדיר. הפילוסופיה האחרונה - החדשה ביותר לזמנה, היא האמת העליונה. אמת זו מאחדת בתוכה את כל הפילוסופיות הקודמות, התפתחותה הכרחית וההדרך היחידה לעשות זאת היא לפרש אותה. הגל, שגם הוא היה סבור כי הפילוסופיה היא ידיעת המציאות האמתית, כדבריו, הכניס את אספקט הזמן ובכך הוסיף להגדרת הפילוסופיה מימד היסטורי.

הגל טוען כי אין מספר פילוסופיות, אלא פילוסופיה אחת שהפרשנות שלה מפתחת אותה. זו מתבססת באופן מוחלט על הפילוסופיות הקודמות וכוללת את כולן. אך מה בנוגע לפילוסופיות לא מערביות, שהתפתחו במקומות שונים בעולם ומעטים במערב היו מודעים אליהן? האם הגויות מסוג זה, שלעיתים התפתחו שנים רבות קודם לכן, הן חלק מהפילוסופיה האחת הזו? ואם לאו, האם פילוסופיות אלו נחותות מקרובותיהן המערביות? המציאות האמיתית על פי הגל משתנה, ובכל נקודת זמן נתונה הפילוסופיה העכשווית היא הנכונה ביותר. 'הנכונה ביותר' אין משמעה הנכונה והמוחלטת, להיפך. ככל שהזמן מתקדם כך גם התפיסה לגבי המציאות האמיתית, והדיוק שלה. עם הזמן התפיסה נהיית מדויקת יותר ויותר, אך כל עוד נוצרת הגות חדשה, וההיסטוריה ממשיכה, גם התפיסה משתנה. כלומר, כל עוד עולות הגויות פילוסופיות חדשות, לעולם לא ניתן להגיע לתפיסה אחת מושלמת לגבי המציאות האמיתית, מה שיוצר פרדוקס מסוים.

⁷ ג'ון לוק (1632-1704), ג'ורג' ברקלי (1685-1753), דיוויד יום (1711-1776)
⁸ דיון אודות משנתם של יום, ברקלי ולוק מצוי בדיון הכללי.

כמו כן, הפילוסופיה היא דינמית במהותה על פי הגל. דבר זה מסביר מדוע ההגדרות לפילוסופיה עצמה משתנות כל הזמן.

כמה שאלות מעניינות עולה ממשנתו של הגל: מהי ההגות הפילוסופית הראשונית, ממנה צמחה הפילוסופיה כולה? מהיכן מגיעות ההגויות הנוספות או שמא הן היו בתוך ההגות המקורית מלתכתחילה? אם כן, מה הטעם בלהמשיך ולעסוק בפילוסופיה? ניתן לתאר את תפיסתו של הגל בגרף הבא:

תרשים מס' 3: תיאור גרפי אפשרי לתפיסתו של הגל

קאנט והאסכולה הנאו-קאנטיאנית

קאנט (1724-1804) סבר ששלושת השאלות העיקריות של הפילוסופיה הן:

1" מה אני יכול לדעת

2) מה אני רשאי לעשות

3) למה אני רשאי לקוות,

וכסיכומן: האדם מהו".

על פי הערך, הגותו של קאנט הייתה חדשנית. זאת כיוון שטענה כי הידיעה עצמה איננה בהכרח העולם כפי שהוא, אלא עיבוד תבוני של הנתונים החושניים. קאנט טען כי התנהגות האדם מוסרית כל עוד הוא מציית לחוקי תבונתו. דבר זה הפך את ההכרה, התודעה והתבונה לעיסוק המרכזי של הפילוסופיה.

הפילוסופים הניאו-קאנטיאנים **הרמן כהן** (1842-1918) **פאול נטורף** (1854-1924) ו**ארנסט קסירר** (1874-1945) טענו כי כל ההכרה שלנו את העולם היא פרי המחשבה, וכי מכך נובע שהמציאות היחידה היא המדע. התפיסה הזו מציבה אותו ואת היצירה הרוחנית של האדם במרכז העניין הפילוסופי, כיוון שזהו הדבר היחיד שיש לו ממשות ומשמעות. כהן ונטורף טענו כי הפילוסופיה

בכללותה היא פילוסופיה של המדע, מתודה של מתודות. היא מושפעת מהמדע ומתקדמת יחד איתו.

הניאו-קאנטיאנים **היינריך ריקרט** (1863-1936) ו**וילהלם וינדלבנד** (1848-1915) הרחיקו לכת עוד יותר. לפיהם, אם מטרת הפילוסופיה היא מתן מענה על שאלת מהות האדם – על פי קאנט – באמצעות חקר היצירה הרוחנית שלו, אזי עליה לחקור את היצירה הרוחנית-תרבותית בכללותה, ולא את מדעי הטבע בלבד. זאת בניגוד לקסירר ובני תקופתו, שבהגותם האומנות הודרה מתחום העיסוק הפילוסופי. ריקרט ווינדלבנד סברו כי הבסיס של התרבות הינו הערכים, וכי הם מעניקים משמעות לאדם. כיוון שהערכים בבסיסם שונים, המשמעות שהם מעניקים שונה, ולפיכך השיטה העומדת בבסיס מדעי הטבע שונה מהשיטה העומדת בבסיס מדעי הרוח.

מהשאלות אותן מעלה קאנט עולה תהייה אודות התחום הפילוסופי בו עוסקת השאלה השלישית: 'למה אני רשאי לקוות?'. התקווה עניינה בעתיד, בציפייה דרוכה להתרחשות כלשהי. למה אני רשאי לקוות פירושו מה אני יכול לצפות שיקרה בעתיד, משמע, אילו ניבויים אני יכול לתת, לעצמי ולסביבה, לגבי העתיד? מה ניתן לחזות שיקרה? הקישור בין שאלה זו לפילוסופיה אינו ברור מאליו. ייתכן כי השאלה מיוחסת יותר לכיוון המוסרי, שבו עוסקת גם שאלתו השנייה של קאנט. קיים קשר בין המוסר לעתיד, כאשר שאלות מוסריות רבות מתבוננות בעבר על מנת לפעול נכון יותר בהמשך. כלומר, קאנט שואל למה אנו רשאים לקוות בעתיד כלקח מהעבר, בהיבט המוסרי. אם השאלה היא אכן במובן זה, היא למעשה שואלת מה אני רשאי לחשוב, דבר מעט בעייתי.

הניאו-קאנטיאנים כהן, נטורף, וקסירר, שמים דגש על המחשבה ותוצרי המחשבה כמושא הבלעדי של הפילוסופיה. זאת בניגוד לריקרט ווינדלבנד, שעל פיהם הפילוסופיה עוסקת בחקר הערכים שבבסיס התרבות – שכוללת את כל היצירה הרוחנית של האדם, ולא את המחקר בלבד.

הגדרתם כוללת בתוכה את קשת התחומים החוקרים פעולות שכלתניות של האדם, כגון פילוסופיה של המדע ולוגיקה. אך היא אינה כוללת תחומים החוקרים פעולות רגשיות שהן לא בהכרח תוצר המחשבה, כגון המוסר. אולם, על פי הגותו של קאנט מקור המוסר הוא המחשבה, כך שבראייתם של כהן, נטורף וקסירר הגדרתם כוללת אותו. אולם, קיימת גישה בפילוסופיה הגורסת כי המוסר אינו משקף אמת מוחלטת, אלא כי הוא תלוי בגורמים רבים, שאינם בהכרח תוצר המחשבה. כך שענפי הפילוסופיה אותם התפיסה כוללת תלויים בגישתך לשאלת מקור המוסר.

זאת כאשר אני תומכת בגישה זו, ולטעמי, המוסר מושפע רבות מהרגש ואינו נקבע תמיד באופן מודע - גורמים היסטוריים, תרבותיים ורגשיים משפיעים עליו רבות.

מה מבדיל בין חקר ההכרה - למשל, חלק מהשאלות בפסיכולוגיה העוסקות בה, לבין פילוסופיה של ההכרה?

הגדרתם של **ריקרט ווינדלבנד** כוללת בתוכה את המוסר, באם מחשיבים אותו ליצירה. בדומה לכהן, נטורף וקסירר, הם מציעים לחקור את האדם ואת הכרתו באמצעות התבוננות ביצירתו או בחלק ממנה, כלומר באופן עקיף. נשאלת השאלה: מדוע לעשות זאת בעקיפין ולא במישרין? בנוסף, ניתן לתהות האם הלוגיקה והאסתטיקה הם יצירה של האדם, הוא שמא הם טבועים בו?

כמו כן, יש לשים לב כי המונח 'ערכים' הינו לתפיסתי מונח בעל קונוטציה חיובית, המקורש לאידיאולוגיות הנתפסות כחיוביות. אך בפועל, תחת מונח זה נכללות גם אידיאולוגיות הנתפסות על ידי רבים כשליליות, כגון תורת הגזע ופטריאכליות.

הן מהגדרתם של כהן, נטורפ וקסירר והן מהגדרתם של ווינדלבנד וריקרט עולות כמה שאלות מעניינות: מהו ההבדל בין תחום כלשהו לבין הפילוסופיה של תחום זה? מתי שאלה שייכת לתחום ומתי לפילוסופיה שלו? האם הפילוסופיה של התחום היא חלק ממנו?

אדמונד הוסרל (1859-1938)

על פי הפילוסוף הוסרל, העיסוק של הפילוסופיה בתחומים בלתי שגרתיים מאפיין אותה ומייחד אותה. הפילוסופיה עוסקת במהות, בהתחלות האמיתיות. זאת כאשר, מהות הדברים פירושה הצורה בה היא נתפסת בתודעה. המהות כפי שהיא משתקפת בתודעת האדם היא השכבה האחרונה והחיצונית של המציאות, כפי שהיא נשקפת בעינינו.

תפיסתו של הוסרל מדגישה את ההכרה כתחום העיסוק העיקרי של הפילוסופיה, אך העיסוק במוסר הוא חלק שולי בה.

אין הסכמות בין ההוגים לגבי מהותה של הלוגיקה. לא ברור האם קיימת לוגיקה אחת בלבד, ואין ודאות בשאלה האם הלוגיקה היא תפיסת האדם את המציאות – המצאה – או דבר אמיתי וקיים – תגלית. לכן, ייתכן שהלוגיקה היא השקפה מסוימת, חלק מתודעתנו – ולפיכך, כלולה בהגדרתו של הוסרל. אך ייתכן שהלוגיקה היא תגלית, דבר ממשי ומוצק שאינו תלוי באדם ובתודעתו. במקרה זה הלוגיקה לא כלולה בתפיסתו.

הזרם הלשוני - רודולף קארנפ (1891-1971), ויטגנשטיין (1889-1951) וחברי "החוג הווינאי"
בראשית המאה ה-20 קם זרם פילוסופי שטען כי מושא הפילוסופיה היא הלשון, ולא העולם עצמו. קארנפ סבר כי הפילוסופיה היא חקר התחביר הלוגי של הלשון, כיוון שהשפה עצמה לא מספקת לאדם מושג כלשהו אודות העולם. וכמו השפה – גם הפילוסופיה. לטענתו, הפילוסופיה היא מטא-שפה, משמע היא משמשת להגדרת השפות האחרות. קארנפ והתומכים בהגותו טענו, כי מטרת הפילוסופיה היא יצירת שפה מלאכותית מדויקת יותר המבוססת על המדע. מנגד, ויטגנשטיין ואחרים סברו כי הפילוסופיה היא חקר השפה המדוברת. הזרם הלשוני טען מספר טענות:

1) השאלה הבסיסית של הפילוסופיה היא אילו ביטויים הם בעלי משמעות ואילו חסרים אותה. ביטויים שלא ניתן לבחון אותם באופן ניסיוני – בעיות ומושגים פילוסופיים רבים, כגון האידיאות של אפלטון – הם חסרי משמעות. בשל כך, תכונות רבות המיוחסות לעולם או למושגים, הן תכונות לשוניות בלבד. בשל חוסר ההבנה של הפילוסופים בדבר הלוגיקה של השפה, השיח היה תוכני במקום צורני, וכך למשל דיון על המושג "כדור", התנהל כאשר הכדור נתפס כמושא, ולא כמילת מושא, לפי תפיסת הזרם הלשוני.

2) לא ניתן לקיים דיון אמיתי על העולם, כיוון שהשפה מוגבלת בעצמה ואי אפשר לחרוג מתחום המושגים שהיא מגדירה לנו.

3) שאלות על מושגים ומהויות בעלות אופי לא מוגדר הן שאלות חסרות מענה אלא אם מסתמכים על שאלות הנוגעות לשימוש בשפה.

4) המילים יכולות להוות נקודת מוצא מוסכמת לדיון פילוסופי, כיוון שכל בני האדם משתמשים במילים.

5) דיון המתקיים באמצעות שפה מסוימת לא מחייב הנחות קודמות כלשהן אודות המציאות והיקום.

הדיון הפילוסופי אודות הלשון, והעלאת הטענות השונות, מתקיים באמצעות השפה. כלומר, טענותיהם השונות תקפות לגבי עצמן, בדיוק כפי שהן תקפות על הלשון כולה. אם כך, ננסה להחיל את הטענות הללו על הדיון הפילוסופי הלשוני, בהנחה כי הן אמיתיות. מהטענה כי באמצעות השפה לא ניתן לקיים דיון אמתי על העולם, נובע כי הדיון אודות השפה אינו אמיתי. אם ביטויים שלא ניתן לבחון באופן ניסיוני הם חסרי משמעות, שאלות אודות מושגים ומהויות בעלות אופי לא מוגדר – כגון שאלות בהן עוסק הזרם הלשוני – הינן חסרות משמעות, על פי הגדרות הזרם עצמו. זאת כיוון, שנעשה בדיון שימוש רב במונחים לא מוגדרים שכאלו, שאינם קשורים בהכרח לשפה: "מהויות", "מושגים", "אופי". ויטגנשטיין אכן טען, כי גם טיעונוניו שלו - בדומה לכל הטיעונים הפילוסופיים, הם חסרי משמעות. דיון המבקר את השפה, הנערך באמצעות השפה עצמה, הוא דיון בעייתי שעלול לסתור את עצמו. הפילוסופיה הלשונית יוצרת סיבוב לוגי מיותר - היא מפנה את השיח לעיסוק במשמעות של x ,

תרשים מס' 4: הבעייתיות בפילוסופיה הלשונית

ולא במהו x . אך על מנת לתהות אודות משמעותו, ראשית יש לשאול מהו.

כמו כן, מטרת הפילוסופיה הלשונית הניסיונית של ויטגנשטיין, אינה נבדלת בהרבה ממטרת הבלשנות. אך בניגוד לבלשנות, תחום בעל מתודת חקירה מסודרת, לפילוסופיה אין שיטת חקר ברורה. מכאן עולה שאלת הצורך בה. ייתכן כי השפה מגבילה את הפילוסופיה, וייתכן כי היא חלק ממנה: אך לטעמי, הפילוסופיה אינה חקר השפה בלבד, כפי שטענו רבים מחברי הזרם הלשוני.

ויליאם גיימס⁹ (1842-1910)

גיימס הגדיר את הפילוסופיה כשם כולל לשאלות שונות אשר לטענת השואלים - לא ניתנה עליהן עדיין תשובה מספקת. לסברתו, הפילוסופיה אינה יחודית, וכל תשובה מספקת שייכת כבר למדע.

תרשים מס' 5: תפיסתו של גיימס.
העיגול כולו מתאר את סך השאלות
בעולמנו.

מהגדרתו של גיימס ניתן להבין כי בפילוסופיה לא קיימת ולא תתקיים תשובה אמיתית לעולם, שכן אם יהיה מענה מספק לשאלה פילוסופית כלשהי, היא לא תוגדר עוד כפילוסופית. האם הפילוסופיה מעצם טבעה, מנועה ונמנעת מהגעה לאמת?
לאורך ההיסטוריה פילוסופים עסקו בשאלות הנחשבות פילוסופיות, וחשו סיפוק מה מהתשובות שהם עצמם העלו. האם השאלות הללו לא היו פילוסופיות בעבורם יותר? קיים גם מקרה הפוך: שאלות מתחום מדעי הטבע שהתשובה עליהן לא מספקת את השואלים. למשל, מה מאחד בין תורת היחסות לתורת הקוונטים? לשאלה זו ניתנו תשובות שונות, אך אף לא אחת מהן הינה מספקת. למרות זאת, השואלים מזהים אותה כשאלה מתחום הפיזיקה ולא הפילוסופיה. כמו כן, קיימות שאלות בעלות תשובה שאינן שייכות למדע.

הנרי סידג'וויק (1838-1900) ואלפרד וויטהד (1861-1947)

וויטהד וסידג'וויק שמו דגש על הקטעיות של תחומי המדעים השונים. לטענתם, מגמת הסתעפות ופיצול תחומי המחקר הביאה למצב בו כל ענף מדעי מתמקד בהיבטים ספציפיים של המציאות, באמצעות תיאור ההיבטים האחרים בצורה פשוטה יותר. באופן זה, כל מדען מכיר פיסת מציאות קטנה בלבד. תפקידה של הפילוסופיה היא לאחד בין הפיסות הזעירות לכדי תמונה כוללת ושלמה. הפילוסופיה כונתה על ידיהם: "מדע המדעים".

⁹ ככל הנראה, קיים עיוות באינציקלופדיה העברית. שם ההוגה המופיע שם הוא ויליאם גיימס, אך לאחר חיפוש לא נמצא אדם שכזה. התגלה כי לויליאם גיימס יש תאריכי לידה ופטירה זהים לתאריכיו של כגיימס על פי העברית, ולכן הונח כי הכוונה אליו.

תרשים מס' 6: תפיסתם של וויטהד וסידג'ויק.

מדבריהם של וויטהד וסידג'ויק נשמעת ביקורת על מגמת ההתמחות אליה פונה האקדמיה. כמו כן, ייתכן והם מביעים חשש מפני צרות הידיעה של אנשי הדעת השונים, המכירים באופן מדוקדק את תחום המחקר המצומצם שלהם, אך יכולים להיות בורים גמורים בנושאים אחרים. במצב כזה, תובנות שונות עלולות להימנע מהם, כיוון שהגעה אליהן דורשת ידע כללי רחב. לכן, קישור בין תחומי מחקר שונים עלול להיות קריטי. מלבד הידע הכללי, חשובה היכרות רחבה עם תחום האב של ההתמחות. הפילוסופיה היא הקישור בין השקפות העולם הצרות שנועד להביא לאחדות רבה יותר בעולם המחקר. הפילוסופיה מצטיירת כענף מחקרי מאגד, מחבר, המוצא נקודות משותפות בין כולם, מעין בסיס מאחד לכל.

וילהלם ירוזלם

וילהלם ירוזלם (1924), מביא את עמדתו בשאלת מהות הפילוסופיה:

"הפילוסופיה היא עבודת המחשבה המכוונת לאחד את הידיעות של הניסיון היומי ואת התוצאות של החקירה המדעית להשקפת-עולם אחת שלמה מבלי כל סתירות וניגודים, המסוגלת לתת ספוק גמור לדרישות השכל ומשאלות הלב."¹⁰

בתוך הגדרה זו קיימים כמה וכמה מאפיינים. ראשית כל, ירוזלם טוען כי האמצעי ליצירת פילוסופיה הוא המוח, וכי הפילוסופיה היא פרי החשיבה. שנית, נטען כי המטרה הכללית של הפילוסופיה היא הגעה לתפיסת עולם אחת מאוחדת שעונה על כל השאלות של האדם (הן הרגשיות והן השכליות) ללא סתירות פנימיות. ושלישית, מובאת הטענה כי התפיסה הזו תגיע על ידי חיבור החוויה היומיומית והמחקר המדעי, כלומר עבודתו של הפילוסוף היא לענות על שאלות המעסיקות את האדם במהלך חייו אך המדע אינו עונה עליהן תשובה מספקת. כל זה: תוך התייחסות למחקר המדעי.

¹⁰ פרוייקט בן יהודה, פרק ראשון

ירוזלם ממשיך וטוען כי "כל פילוסופיה היא תורת השקפת-עולם".¹¹

טענה זו עונה על השאלה מהו דבר פילוסופי - השקפת עולם. במהלך חיינו אנו פועלים על פי ערכינו, כלומר השקפות העולם שלנו. משמע, על פי הגדרה זו הפילוסופיה היא דברים רבים מאוד, ואנו עוסקים בפילוסופיה במהלך היום יום. דבר זה מתקבל על הדעת ואף מקובל בשימוש היום יומי במונח.

תרשים מס' 7: תיאור תפיסתו של ירוזלם.

כאן נוכל לשאול האם לוגיקה, תחום בפילוסופיה, היא השקפת עולם? השקפת העולם משתנה מאדם לאדם, משמע - היא סובייקטיבית. האם הלוגיקה היא כזו? נניח שאנו מקבלים את ההנחה בדבר סובייקטיביות הפילוסופיה ("תורת השקפת העולם"), ובנוסף את טענתו השנייה של ירוזלם, הסבור כי הפילוסופיה מנסה להגיע להשקפת עולם אחת בלבד.¹²

סובייקטיביות של הפילוסופיה פירושה, תפיסת עולם שונה לכל אדם העוסק בה. משמע - לא קיימת תפיסת עולם אחת שלמה, המספקת את כל ההוגים השונים. אך על פי טענת ירוזלם, לתפיסה כזו בדיוק הפילוסופיה מנסה להגיע. קיום שני מרכיבים אילו בפילוסופיה יוצר סתירה, ומונע ממנה להגיע לתפיסה שלמה.

כמו כן, אם נקבל את הגדרת הכותב, הפילוסופיה חוקרת השקפות עולם קיימות, ומנסה למצוא חדשות וטובות יותר.

ניתן להמשיך ולפתח את הלך חשיבתו אודות השקפות העולם, ולטעון כי הפילוסופיה מהווה את הבסיס הלא מודע בחיינו, בסיס חיוני לקיומנו. מדען המשתמש בשיטה המדעית, עושה זאת כיוון שהשקפת העולם שלו גורסת כי בעזרת השימוש בה ניתן להגיע לתוצאות מדויקות ואמינות יותר - ללא השקפת העולם הזו, המדע היה שונה בתכליתו. ללא הפילוסופיה, כלומר ללא תורת השקפת העולם, המדע היה נשאר עומד על כנו, אך באופן רעוע יותר. באין ביקורת חיצונית על שיטות פעולתו, באין מי שייבחון את בסיסו באופן חיצוני, ובמקרה הצורך יתקן כשלים ובעיות, או לפחות יתריע בדבר קיומם, שיטות הפעולה של המדע היו מתערערות. שהרי לא ניתן לבחון את השיטה

¹¹ הנוסח המלא כלדקלמן: "והחוט המקשר את כל השיטות הפילוסופיות השונות, הנבדלות זו מזו על-פי תכנון ואופני מחקרין. מצד זה אפשר לאמר, כי כל פילוסופיה היא תורת השקפת-עולם."
¹² ראה הערת שוליים קודמת

המדעית באמצעות השיטה המדעית. בחינת כללים באמצעות עצמם היא בעייתית כמו אדם שנדרש לבקר את עצמו - דבר זה אפשרי, אך פחות מדויק. הזולת, באמצעות כליי ביקורת שונים שמקורם בהשקפה שונה, יכול לבקר את האדם בצורה אובייקטיבית יותר, וכך לאתר נקודות תורפה באופן יעיל יותר.

יש לציין, כי לא ברור האם ירוזלם סבור כי כל תורת השקפת עולם היא פילוסופיה.

מטא-פילוסופיה בגישה הומוריסטית

בספרם 'אפלטון ואתון נכנסים לבר', תומס קטרקט ודניאל קליין (2007) מתארים שאלות ובעיות בפילוסופיה באמצעות בדיחות ושימוש בהומור. פרק מהספר מוקדש למטא-פילוסופיה, המתוארת כעיסוק בשאלה מהי פילוסופיה.

המילה 'מטא' פירושה "מעל וכולל כל מה שלמטה", והיא חוזרת שוב ושוב בשיח הפילוסופי. מטא-שפה, המשמשת לתיאור של שפתנו, והמטפיזיקה, המתארת את טבעם של היקום והמציאות. על מנת להדגים את משמעות המילה מטא, מובאת מטא-בדיחה.

"עיוור, לסביבת וצפרדע נכנסים לבר. הברמן מביט בהם ואומר, 'מה זה פה, בדיחה?'"¹³

הבנת המטא-בדיחות מצריכה מושג מסוים בבדיחות ובאופיין הכללי. באופן דומה, המטא-פילוסופיה מחייבת את הפילוסוף לדעת מה נתפס כפילוסופיה ומהי אופייה הכללי.

כמו כן, קטרקט וקליין מעלים כמה נקודות בהן עוסק התחום:

- פילוסופים בעידן המודרני מגדירים את הפילוסופיה שוב ושוב:
 - רודולף קארנפ, חבר הזרם הלשוני המוזכר בעבודה זו, טען כי המטפיזיקה חסרת משמעות, ולכן לא כלל אותה בפילוסופיה.
 - ויטגנשטיין הגדיר את הפילוסופיה פעמיים. בתחילה הוא סבר כי כל טיעון פילוסופי הוא חסר משמעות, כולל אלו שלו עצמו. לאחר מכן הוא טען כי לפילוסופיה יש תכלית, והיא לרפא את נפש האדם מהנזק שנגרם לה משימוש שגוי בשפה.
- לוגיקנים צורניים – העוסקים בהבחנה בין פסוקים נכונים בהכרח לבין פסוקים שאולי נכונים, תוהים לאיזו קטגוריה יש לשייך את הבחנותיהם.
 - הדוגמות המובאות, מבהירות כי לעיתים הגדרת הפילוסופיה אינה מובהקת, אלא פועל יוצא מהגות אחרת, בתחום שונה. כמו כן, עם השתנות תפיסה מסוימת, הגדרת הפילוסופיה יכולה להשתנות: בין הוגים, ואצל אותו הוגה עם חלוף הזמן.
 - בספר מובא ציטוט של הפילוסוף בן ימינו, ויליאם וליסלה:

"מטא-פילוסופיה היא הפילוסופיה של הפילוסופיה. היא בפני עצמה ענף של הפילוסופיה, שלא כמו הפילוסופיה של המדע, שהיא ענף של המדע, או הפילוסופיה של הדת, שהיא ענף של הדת."¹⁴

¹³ עמוד 192

¹⁴ עמוד 191

וליסלה טוען כי תחומים רבים בפילוסופיה שייכים גם לענפים אחרים, אך בניגוד אליהם, המטא-פילוסופיה שייכת לפילוסופיה בלבד. כלומר: בחינה וניסיון תיאור של ענפים שונים שייכת גם לענף אותו מתארים וגם לפילוסופיה, ואילו בחינה של הפילוסופיה שייכת לפילוסופיה בלבד.

בספר נטען, כי העיסוק בשאלה מהי פילוסופיה, דורש מהפילוסוף להכיר את תחומי העיסוק שלה, ולדעת מה נתפס כפילוסופיה. אני מסכימה לגמרי עם קביעתם, אך בד בבד לא יכולה שלא לתהות: האם כתיבת עבודה זו על ידי היא ראויה ובמקומה? האם בשלב כה מוקדם בחיי, וללא ידע רב בפילוסופיה, אני מכירה אותה מספיק בכדי לנסות לתהות על טיבה?

דיון

עבודה זו דנה באופי הפילוסופיה ובזהותה, כחלק מניסיון מענה על השאלה "מהי פילוסופיה?". לאורכה נסקרו הגדרותיהם של פילוסופים שונים למונח, והוצגו תפיסות של הוגי דעות ופילוסופים מערביים שחיו ופעלו בתקופות שונות בהיסטוריה. זאת כאשר כל אחד מהם מגדיר את הפילוסופיה באופן שונה. חלק מההגדרות הללו עדיין רלוונטיות לתחום כפי שהוא גם היום, וחלק מאפיינות את התחום בעבר בלבד. מן ההגדרות השונות ניתן ללמוד אודות הפילוסופיה עצמה מהיבטים שונים, ואודות משנת ההוגים.

הגויות בראי איפיונו של אפלטון

בערך האינציקלופדי, תפיסות הפילוסופים הוצגו על פי איפיונו של אפלטון לפילוסופיה. החלוקה מוצגת בטבלה זו, כאשר הגדרה יכולה להתאים לכמה מאפיינים.

הפילוסופים שבהגותם הוא נכלל	איפיון
ברקלי, הגל, קאנט, כהן-נטורפ-קסירר, הוסרל, וויטהד-סידג'וויק	ידיעת המציאות האמיתית (מושאים מיוחדים)
יום, ברקלי, לוק, קאנט, כהן-נטורפ-קסירר, ריקרט-וינדלבנד	האדם מהו?
סוקרטס, קאנט, ריקרט-וינדלבנד	ידיעת הטוב
סוקרטס, הזרם הלשוני, כהן-נאטורפ	מתודה
וויטהד-סידג'וויק, ירוזלם	ראייה כוללת
סוקרטס	דיון ביקורתי

ניתן לראות כי מרבית ההגדרות הנכללות בעבודה זו מתאפיינות בידיעת המציאות האמיתית ובשאלה: 'האדם מהו?'.
תפיסתו של סוקרטס כוללת מספר איפיונים גדול של תלמידו, אפלטון. ייתכן כי אפלטון הושפע ממורהו גם בתחום זה, ואיפיון את הפילוסופיה על פי הגות מורהו.

ביקורת

כפי שהטבלה מדגימה, הביקורת מאפיינת באופן ישיר את הגדרותיהם של סוקרטס ואפלטון בלבד, אולם היא משחקת תפקיד משמעותי בהגדרות נוספות.

- בהגדרתו של **קאנט**, השאלות 'מה אני יכול לדעת?', 'מה אני רשאי לעשות?' ו'למה אני רשאי לקוות?' מהוות מעין ביקורת על הידיעה והמוסר.
- הזרם הלשוני** עסק בביקורת הפילוסופיה והלשון. קארנאפ סבר שיש לעשות זאת על ידי ניסוח שפה אידיאלית, ואחרים טענו שניתן לדון בשפה באופן ביקורתי בלעדית. כך או כך, הביקורת ממלאת תפקיד משמעותי בתפיסתם ובהגותם.

איחוד וראייה כוללת

בתפיסתם של וויטהד וסידג'וויק ובהגדרתו של ירוזלם, מתבטא הצורך באיחוד ובהגעה להשקפה וידיעה שלמה – שתי ההגויות מתאפיינות בראייה כוללת של הפילוסופיה. ירוזלם מדגיש כי

הפילוסופיה מנסה לאחד בין המחקר המדעי לניסיון היומיומי, לכדי השקפת עולם אחת, ואילו השניים מדגישים את תפקידה של הפילוסופיה כמאחדת בין פיסות של השקפות עולם. אלמנט האיחוד מופיע גם בתפיסתו של הגל, שטוען כי כל פילוסופיה עכשווית היא הנכונה ביותר לזמנה, משום שהיא מאחדת את כל הפילוסופיות הקודמות. אך אצל הגל, בניגוד לירוזלם, וויטהד, וסידג'וויק, כל התפיסות הן פילוסופיה אחת שלמה, ולא הפילוסופיה היא הגורם המאחד בין השקפות העולם. כמו כן, כיוון שהפילוסופיה על פי הגל מתפתחת כל עוד נוצרת הגות, בתפיסתו לא ניתן להגיע אל הידיעה השלמה והמאוחדת לגבי המציאות.

פילוסופיה ראשונית

במשנתו של אריסטו, הטוען כי עניינה של הפילוסופיה הוא בכול, קיימת פילוסופיה ראשונית שעניינה בעצמים בלתי מוחשיים. הגל מכניס את מימד הזמן לפילוסופיה, באומרו כי לאורך ההיסטוריה קיימת פילוסופיה אחת, המתפתחת באופן תדיר. משמע, קיימת הגות ראשונית ממנה התחילה להתפתח הפילוסופיה לאורך ההיסטוריה. הראשוניות מוזכרת גם בתפיסתו של הוסרל, הטוען כי הפילוסופיה היא מדע ההתחלות האמיתיות.

השפעת ההגות על תפיסת הפילוסופיה

בכל הגדרה ניתן למצוא תחום הנתפס על פיה כעניינה המרכזי של הפילוסופיה. אצל כמה הוגים ניתן לזהות השפעה ישירה של הגותם ותחום עיסוקם העיקרי על תפיסתם בשאלה 'מהי פילוסופיה'.

- **סוקרטס:** תפיסתו של סוקרטס מוסקת מהגותו בדבר המונח 'פילוסוף' ומתפיסת הביקורת שלו. מכאן שתפיסתו מושפעת באופן ישיר מדרך חייו וממשנתו.
- **יום, ברקלי ולוק:** הגותם עוסקת רבות בהכרה. שלושתם נחשבים להוגים המרכזיים של האימפריציזם – זרם מרכזי בתורת בהכרה, הגורס כי מקור הידע האנושי הוא בחושים ובתצפיות מדעיות. הגדרותיהם של יום, ברקלי ולוק עוסקת בשכל וברוח האדם, ושמה דגש על הכרתו ותפיסתו את העולם.
- **קאנט:** קאנט טען כי הידיעה אינה בהכרח משקפת את המציאות, אלא פִּי היא עיבוד תבוני של החושים. כלומר, התבונה וההכרה הינם מושגי מפתח בתפיסתו. גם בשאלות שהוא סבור כי בהן עניינה של הפילוסופיה, מונחים אלו משחקים תפקיד חשוב.
- **הזרם הלשוני:** אחת מן הטענות העיקריות של הזרם הלשוני היא בדבר מושא הפילוסופיה, שלדבריהם הוא הלשון – בין אם שפת היום יום ובין אם יצירת מטה-שפה, ולא העולם. משמע, תפיסתם בשאלה 'מהי פילוסופיה?' שלובה יד ביד בהגותם.

הפילוסופיה ומדעי הטבע

מדעי הטבע שבו ועלו בהקשרים שונים במהלך העבודה, בעיקר בשל סוגיית פיצולם מהפילוסופיה, ובתוך כך השפעתה על תחום זה, והיחס ביניהם. הגדרותיהם של אריסטו, לוק, ברקלי, יום, גיימס, כהן, נטורפ, קסירר, וייטהד וסידג'וויק, כללו כולן התייחסות לנושא זה.

ניתן ללמוד מכך כי קיימות שתי השפעות עיקריות של הפילוסופיה על מדעי הטבע:

- **ביקורת:** הביקורת שימשה ומשמשת כלי מרכזי בבחינה ופיתוח הגות פילוסופית, דבר המתבטא בהגדרותיהם של סוקרטס ואפלטון. הביקורת ממלאת תפקיד חשוב גם בהגות הזרם הלשוני,

שביקר הן את הפילוסופיה והן את הלשון. כיום היא עקרון בסיסי בכל תחומי המחקר האקדמיים, וניתן לזקוף לזכותה פיתוחים ורעיונות רבים. הביקורת מהווה שלב מרכזי בתהליך המדעי, כאשר כל תאוריה מדעית חייבת להיות ברת הפרכה על מנת שתיחשב כתאוריה. ייתכן כי על אף התפצלות התחומים, המדע המשיך לעשות שימוש בביקורת ככלי מחקר בסיסי, המאפשר התקדמות מואצת.

התער של אוקהאם: עקרון מנחה במדע¹⁵, הגורס כי "אין להרבות בישויות יותר מכפי הצורך". כלומר, מבין מספר הסברים לאותה תופעה יש להעדיף את ההסבר הפשוט ביותר, הכולל את מספר המושגים והחוקים הנמוך יותר. כיום, קיימת בפיזיקה שאיפה ל"תיאוריה של הכל", תיאוריה אחת שמסבירה את היקום במלואו, ומאחדת בין הפיזיקה הקוונטית ליחסות. קיימים קווי דימיון בין שאיפה זו לבין שאיפתה העתיקה של הפילוסופיה להגיע להשקפת עולם אחת שלמה. שאיפה זו מתחילה בפילוסופים היוונים הקלאסיים – "הכל מים" על פי טענתו הידועה של תאלס. אפלטון מאפיין את הפילוסופיה בראייה כוללת, ודבריו של ירוזלם, שמשנתו הובאה בתחילת עבודה זו¹⁶ מדגימים זאת.

בעייתיות חוזרת

בתפיסות השונות קיימות מספר בעיות עיקריות החוזרות על עצמן.

- **לוגיקה:** הלוגיקה, תורת ההגיון, המנסה להבחין בין פסוק אמת לפסוק שקר, התגלתה כנקודת חולשה במספר רב של הגדרות בעבודה זו. היא אינה נכללת בהגדרותיהם של ירוזלם, הוסרל, ויום. זאת כאשר, אצל הוסרל ויום הדבר תלוי במענה על שאלות מורכבות כגון: מהי לוגיקה, האם קיימות מספר לוגיקות, מהו תפקיד הלוגיקה, ועוד.
- **הפרדה בין פילוסופיה של x לx:** על פי תפיסת הזרם הלשוני, עניינה של הפילוסופיה הוא בלשון, ולא בעולמנו. הגדרה זו לא מבדילה בין השפה לבין הפילוסופיה של השפה. כמו כן, בהגדרתם של וינדלבנד וריקרט, שטענו כי על הפילוסופיה לחקור את היצירה, נשאל מה מבדיל בין חקר היצירה ליצירה עצמה.

מסקנות

נזילות ושינוי תחומי ידע

הפילוסופיה כללה בתוכה את מדעי הטבע והפסיכולוגיה עד להתפצלותם במאה ה-17 ובמאה ה-19¹⁷. שאלות דוגמת: איך הכל התחיל?, שבעבר הלא רחוק הוגדרו כ'פילוסופיות', מקבלות כיום מענה מתחום הפיזיקה. גם כיום נמשכת התפצלות תחומי מחקר ויצירת שדות מחקר חדשים. בשל הסיעוף המתמשך – המביא להתמקצעות, המונח "פילוסופיה" הינו דינמי ונתון לשינויים. הפילוסופיה שבה עסק אפלטון שונה מהפילוסופיה בה עוסקים כיום. ייתכן כי בשל מהלכה ההיסטורי – היא תמשיך להשתנות, ומשום כך, התבססות על תפיסותיהם של אבות הפילוסופיה המערבית עשויה להיות בעייתית כאשר מנסים לענות על השאלה: "מהי פילוסופיה?". אם מגמה זו, של מעבר תחומים מהפילוסופיה לענפי דעת אחרים תימשך, האם בסופו של דבר עדיין תהיה

¹⁵ עם זאת, התער של אוקהאם הינו המלצה היוריסטית – המהווה כלל אצבע אינטואיטיבי, והוא עלול להביא לשגיאות.

¹⁶ ראה הערת שוליים מס' 11

¹⁷ "לא היתה... אבחנה ברורה בין פ' לפסיכולוגיה, והן נפרדו רק בסוף המאה ה-19" האינציקלופדיה העברית, כרך כז, עמוד 666

פילוסופיה, או שהיא תתפזר ותתחלק בין התחומים השונים? אם העמידה על כתפי הענקים בעייתית בשאלה זו, האם ייתכן והיא בעייתית גם בשאלות נוספות, שעברו תהליך שינוי לאורך הזמן?

פיצול ענפי המחקר מבהיר עד כמה המושג פילוסופיה הוא דינמי ונוזיל, וייתכן שהוא משתנה גם בימינו. ייתכן כי בזמן כתיבת ההגדרה במילון אבן שושן, שהובאה בתחילת העבודה, הפילוסופיה אכן עסקה בתחום ההכרה האנושית. אך בעת כתיבת עבודה זו, 40 שנה מאוחר יותר, תחום הפסיכולוגיה מבקש אף הוא לעסוק בין היתר בהכרה האנושית, ואילו הפילוסופיה עוסקת בבסיסה של ההכרה. כמו כן, ייתכן שהפילוסופיה מנסה להעניק תשובה לשאלות שהמדע לא מצליח לענות עליהן. למשל, תחומי הפסיכולוגיה והסוציולוגיה חוקרים בין היתר מה גורם לנו להתנהג בצורה מסוימת, ואילו הפילוסופיה חוקרת בשאלה: איך עלינו להתנהג. קיימת השקה בין גישה זו לחלק מגישתו של ירוזלם, שטען כי פילוסופיה היא מענה על שאלות המעסיקות את האדם, אך המדע לא נותן עליהן מענה. עיסוק במוח האדם ובנפשו, שבערך המילוני נטען כי זהו העיסוק העיקרי של הפילוסופיה כיום, משותף גם לפסיכולוגיה, לסוציולוגיה ולתחומים מדעיים שונים.

הנזילות מתבטאת בהגדרות באופן בולט. למעשה, הגדרות של פילוסופים משפיעים רבים עלולות לא להיות רלוונטיות בשל השינוי שהמונח עובר. תפיסתו של סוקרטס כוללת בתוכה גם את המדעים, והגדרתו של יום¹⁸ כללה בתוכה את הפסיכולוגיה, שהתפצלה מהפילוסופיה לאחר לכתו. אך אולי השתנות המונח השפיעה על מאפיינים נוספים בהגדרות, למשל הלוגיקה. הגדרותם של ירוזלם, הוסרל, ויום תיארו בצורה מדויקת למדי את הפילוסופיה, וכללו את כל תחומי המחקר שלה – למעט הלוגיקה. מקורה של הלוגיקה הינו בפילוסופיה¹⁹, וגם היום היא אחת מענפיה. אך עם זאת, קיים גם ענף מחקר במתמטיקה, העוסק בה באופן בלעדי – לוגיקה מתמטית. הייתכן כי בהיותה משויכת הן למדעי הרוח והן למדעים המדויקים, הפילוסופים שמוזכרים להלן ופעלו לאחר התקופה ההלניסטית, נטו לשייכה למתמטיקה בלבד, ולא לכלול אותה בהגדרה? או שמא אנו בעיצומה של התפצלות נוספת – מעבר תחום הלוגיקה אל המתמטיקה באופן בלעדי? ייתכן ומאז פרסום החומר המובא בעבודה זו חלו תמורות בתחום, וכי חומר מאוחר יותר יכול היה להבהיר מספר נקודות.

מדעי הרוח ככלי להבנת מדעי הטבע – ולהיפך

הנרי סידג'וויק ואלפרד וויטהד²⁰ ביקרו את מגמת ההסתעפות של תחומי ההגות והדעת השונים, והדגישו את הבעייתיות בכך שכל חוקר יכיר תחום מצומצם של המציאות. לאורך השנים סברתי כי יש לבצע בחירה בין מדעי הרוח למדעי הטבע, וכי למידה של שני הענפים הינה בלתי אפשרית. סיג'וויק וויטהד פיתחו אצלי תפיסה שונה: למידת מדעי הרוח עשוייה לסייע להבין טוב יותר את מדעי הטבע, ולהיפך. התחומים אינם סותרים זה את זה, אלא משלימים האחד את השני. אין צורך לבחור ביניהם – אלא להיפך. כמה מקרים במהלך תהליך החקר איששו את הגישה הזו, כאשר חומר בפיזיקה או במתמטיקה, הביא לתובנה הקשורה לעבודה, או הבהיר שאלות והגדרות מסוימות ממנה.

¹⁸ יום (1776-1711), "מדע האדם"

¹⁹ על פי הערך האינציקלופדי

²⁰ הנרי סידג'וויק (1838-1900) ואלפרד וויטהד (1861-1947)

סובייקטיביות המונח

בדומה לשאלות פילוסופיות אחרות, גם לשאלה "מהי פילוסופיה?" כל פילוסוף מציע תשובה שונה. משמע, גם בין הפילוסופים לא קיים קונצנזוס לגבי מהות התחום. אך האם קיימת בהכרח תשובה אחת לשאלה, שניתן לשאוף אליה?

ייתכן שכפי שכל פילוסוף יכול להחזיק בדעתו האישית לגבי הדת והאמונה, ולא להסכים עם דעתם של האחרים, הוא יכול להגות דעה שונה מאחרים גם אודות מהות הפילוסופיה. משמע: כל פילוסוף קובע מהי עבודתו שלו, ומחליט מהי פילוסופיה עבורו. כפי שהפילוסופיה היא סובייקטיבית, כך גם העיסוק באופייה. טענה זו יוצאת מנקודת הנחה שאין תשובה אחת נכונה, אלא שהתשובה היא סובייקטיבית ונכונה עבור נותן המענה.

לטעמי, העיקר בשאלה "מהי פילוסופיה?" היא העלאת השאלה שלה, ולא דווקא מתן תשובה אחת נכונה ומוסכמת. כפי שהפילוסופיה היא סובייקטיבית, ועל שאלות רבות בה אין מענה יחיד – מדוע לשאלה אודות זהותה נחוצה תשובה יחידה?

העיסוק בשאלה הזו, מהווה מעין בדק בית של הפילוסופיה לעצמה – ממש כמו אדם התוהה: מה אני. גם אם לא יגיע לעולם לתשובה חד משמעית וברורה, התהייה בסוגיה עשויה לשנות את חיינו. באופן דומה, השאלה מהי פילוסופיה עשויה לקדם את הפילוסופיה ולהעניק זווית ראייה חדשה וייחודית על שאלות מהותיות כגון: כיצד ניתן לאמת תורות פילוסופיות? מדוע חשוב ללמוד פילוסופיה? מהי מטרתה של הפילוסופיה? לאילו תשובות ניתן להגיע בעזרתה ולאילו לא. ניתן לראות במקרה של **סוקרטס** דוגמה לכך. מטענתו כי ההבדל בין הפילוסוף להוגים האחרים, היא העלאת משנתם לביקורת, עלו שאלות מהותיות רבות. משאלות אלו נבעה תורת ההכרה, אחד הענפים המרכזיים בפילוסופיה.

הצורך במענה על שאלות נוספות

כפי שצויין, לא קיימת תשובה אחת לשאלה "מהי פילוסופיה", אלא תשובות הניתנות על פי הגותו של כל פילוסוף. בשל כך, בחינת ההגדרות מצריכה מענה על שאלות פילוסופיות מורכבות רבות, שהתשובה להן אינה מוחלטת. למשל, הגדרתו של הוסרל כוללת את תורת הלוגיקה, באם אתה סבור כי קיימות מספר לוגיקות. הגדרתם של כהן, נטורפ וקסירר עלולה לא לכלול את האתיקה – באם אתה סבור כי המוסר אינו בהכרח תוצר המחשבה.

מגבלות: בעייתיות העיסוק בשאלה

היכרות רחבה עם הפילוסופיה

מן הסביר הוא, כי העיסוק בשאלה מהי פילוסופיה, דורש מהפילוסוף להכיר את תחומי העיסוק שלה, ולדעת מה נתפס כפילוסופיה בדרך כלל - כך גם נטען בספר "אפלטון ואתון נכנסו לבר". אך האם אני בשלב כה מוקדם בחיי, וללא ידע רב בפילוסופיה, מכירה אותה מספיק בכדי לתהות על טיבה? האם אני מתיימרת להגדיר משהו מבלי שאכיר אותו מספיק לעומק? שמא עליי לחכות, ולבחון את תוכן הקנקן המכונה 'פילוסופיה', לפני שאני מנסה לתאר אותו? אני סבורה שאילו הייתה לי היכרות מקיפה יותר עם התחום, היה ביכולתי לענות על השאלה בצורה טובה יותר.

פילוסופיה מערבית

עבודה זו עוסקת בפילוסופיה המערבית בלבד. אך הפילוסופיה המזרחית אינה פחותה ממנה, וייתכן כי קיימות בה תפיסות מעניינות נוספות שרצוי וכדאי לדון בהן.

זמן

פרק הזמן המוקצב לביצוע עבודה זו הגביל מאוד את תוכנה. בהינתן פרק זמן ממושך יותר, ייתכן וניתן היה להגיע למסקנות עמוקות יותר.

מנחה מתחום הפילוסופיה

כתיבה אקדמית בפילוסופיה עלולה להיות שונה במהותה מכתיבה אקדמית בתחומים שונים. מנחה מתחום הפילוסופיה, המתמצא בכללים אילו, ובנוסף בעל ידע נרחב בתחום, היה עשוי להעלות את רמת העבודה, למקדה ולהעשירה.

הצעות להמשך

ראשית, אדגיש את חשיבות העיסוק בשאלה "מהי פילוסופיה", כפי שצויין במסקנות. אך בנוסף לכך, במהלך העבודה עלו שאלות שונות שלטעמי דורשות מחקר ובדיקה:

- כיצד תפיסת הפילוסוף בשאלה מהי פילוסופיה מושפעת מהגותו הפילוסופית?
- מהי פילוסופיה על פי הגות מזרחית?

אמירה אישית – מהי פילוסופיה?

לטעמי, כל תחומי העיסוק המגוונים בהם עוסקת הפילוסופיה חוקרים את הגורמים ליצירה אנושית ואת הכללים המנחים אותה.

יצירה אנושית: לתפיסתי, כל דבר מעשה ידי אדם. החל באומנות ובמדע, וכלה בפוליטיקה, אופנה, ועיתונאות. המשותף לכל אילו, הוא שהם נוצרו על ידי האדם. גם אירועים, דוגמת מלחמה, מהווים יצירה אנושית. במאמר מוסגר ניתן להוסיף כי היצירה האנושית אמנם תלויה בסביבה ובגורמים אחרים, אך הגורם העיקרי להיווצרה הוא האדם.

גורמים ליצירה אנושית: תפיסות והשקפות עולם, רעיונות, דעות, עקרונות ורגשות. קיום ישות אלוהית מהווה רעיון אמונתי, או עקרון.

כללים מנחים: מלבד זאת, קיימים כללים המנחים את התהוות היצירה. הכללים הינם מעין בסיס עליו היצירה מושתתת, והמבדיל בינם לבין הגורמים לה, הוא שהם אינם הגורם המרכזי לקיומה, אלא גורמים נתונים לשינוי המשפיעים עליה. אנו פועלים לפי הכללים הללו, לרוב שלא במודע, אך בכל זאת הם ממלאים תפקיד חשוב. לוגיקה, אסתטיקה, שיטות מחקר – השיטה המדעית, מוסר ושפה, כולם דוגמות לכללים המשפיעים על היצירה. אם הכללים הללו ישתנו, ללא שינוי בגורמים לה, היצירה תשתנה בהתאם. הפילוסופיה חוקרת את ההיגיון שמאחורי הכללים הללו ואת טיבם.

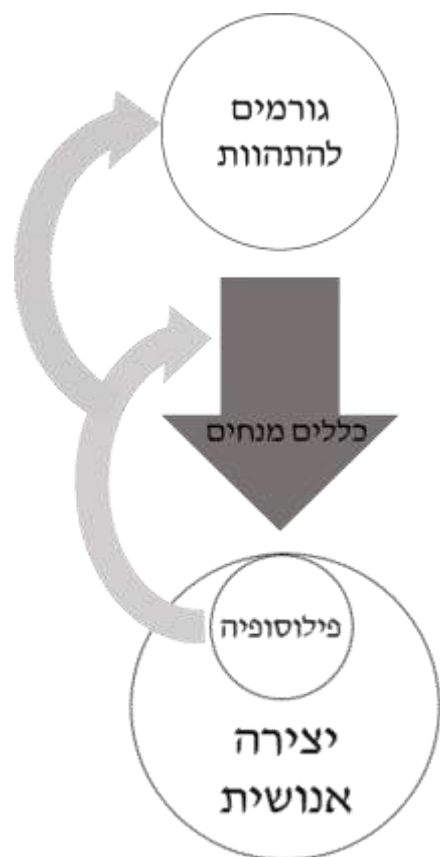
דוגמות להשפעת הכללים על היצירה: השפה מאפשרת לנו לחשוב באופן מופשט, וגם כאשר היא מטילה עלינו מגבלות רבות, היא משפיעה על חשיבתנו ויצירתנו. מדעי הטבע, מושתתים על שיטת

מחקר מוכתבת ומוקפדת. השאיפה לשלמות וליופי בו הטבע מתאפיין משפיעה עלינו באופן לא מודע

בצעדים שונים בחיינו. ללוגיקה יש חלק גדול בתהליכי חשיבה בסיסים רבים שאנו מבצעים באופן יום – יומי. כמו כן, קיימים תחומים כגון המתמטיקה והגיאומטריה, בהם הלוגיקה היא כלי בסיסי שנעשה בו שימוש מודע.

בתפיסתם של הניאו-קאנטיאנים, שטענו כי הפילוסופיה היא חקר היצירה האנושית עצמה, בחלקה או בכללותה, עלתה השאלה: מהו ההבדל בין תחום x לפילוסופיה של x. זאת כאשר, אי היכולת של הגדרה להבחין בין השניים, מהווה בעיה משמעותית בה. באם טוענים כי הפילוסופיה עוסקת בבחינת שאלות הנוגעות בבסיס התחום, אך לא בו עצמו, בעיה זו נפתרת. על פי תפיסתי, הפילוסופיה חוקרת את הגורמים והכללים בהתהוות היצירה האנושית. משמע, הפילוסופיה של x חוקרת את הגורמים הללו, לא אותו עצמו, וזהו ההבדל בין השניים. למשל, פילוסופיה של המדע אינה מהווה ענף של המדע²¹. כמו כן, היא אינה עוסקת בו ישירות. היא עוסקת בבחינת שאלות הנוגעות בתפיסות היסוד שלו, בכללי הבסיס המנחים, במשמעויות השונות שלו, במתודות בהן הוא משתמש. גם ההבדל בין הפילוסופיה למטא-פילוסופיה, הבוחנת את הפילוסופיה ומנסה

²¹ זאת בניגוד לתפיסתו של וליסלה המוזכר לעיל.

לעמוד על טיבה, הינו העיסוק בבסיס, בכללים המנחים ובגורמים להתהוות – של הפילוסופיה עצמה.

נפרדות האדם מן הטבע

על פי תפיסתנו, קיים ייחוד ליצירה האנושית. אך האדם הינו חלק מהטבע, והוא אינו בהכרח נבדל ממנו. מדוע התהליך שמאחורי התהוות יצירה אדריכלית ראוי להיות מושא של הפילוסופיה, ותהליך התהוות מגדל טרמיטים איננו? לטעמי התשובה טמונה במניעים ליצירה. הטרמיטים אינם בונים את ביתם בדמותו בשם תפיסות עולם, עקרונות ועל פי כללים מובנים. הם בונים אותו ממניעים הישרדותיים. לא קיים מאחוריו תהליך מחשבתי ממושך, אלא תהליך אבולוציוני ממושך. כמובן שגם מוח האדם ההופך ברעיונות פותח במשך האבולוציה, אך הוא הגיע. למצב בו קיימת אפשרות ליצירה שלא ממניעים הישרדותיים.

קווי דימיון בין תפיסתי להגדרות השונות

- אחת מן **ההגדרות המילוניות** למונח פילוסופיה מתארת אותה כעקרונות העומדים ביסודו של תחום מסויים. כלומר, הפילוסופיה מתווה את העקרונות, אך היא גם העקרונות בפני עצמה. לטעמי, הפילוסופיה חוקרת את העקרונות לצד התפיסות, הרעיונות, וכחלק מכך גם מתווה ומהווה אותם.
- המונח 'השקפת עולם' מהווה חלק מרכזי בתפיסתו של **ירוזלם**, שטוען כי הפילוסופיה היא תורת השקפת עולם. כפי שנכתב בדיון על משנתו, ניתן לפתח את הלך חשיבתו ולטעון כי הפילוסופיה היא הבסיס הלא מודע לחיינו.
- **אפלטון** אמנם לא חילק את איפיוניו, כלשונו, לקטגוריות, אך ניתן לחלקם להגדרת תחום העיסוק של הפילוסופיה, ולהגדרת הכללים המנחים על פיהם היא פועלת. הכללים המנחים, אותם מגדיר אפלטון הם דיון ביקורתי, ראייה כוללת, ומתודה המבטיחה את תוקף המסקנות. על פי משנתו, כללים אילו מנחים את יצירת הפילוסופיה. על פי תפיסתי, הם מנחים את התהוות היצירה האנושית בכללותה.
- בתפיסתם של הניאו קאנטיאנים **כהן ונטורף**, התחומים היחידים להם ישנה ממשות, הם המדעים. לפיכך, הם עניינה הבלעדי של הפילוסופיה. בהמשך, **ווינדלבלנד וריקרט** טענו כי עניינה הוא בכל היצירה התרבותית של האדם. גם בהגדרתי היצירה מהווה חלק מהותי, אך לטעמי, הפילוסופיה אינה חוקרת את היצירה – אלא את הגורמים להתהוותה. כמו כן, משמעות המונח עלולה להשתנות בין ההגדרות: אין ודאות כי הם סברו שהמלחמה למשל, מהווה יצירה.

סוגי יצירה אנושית

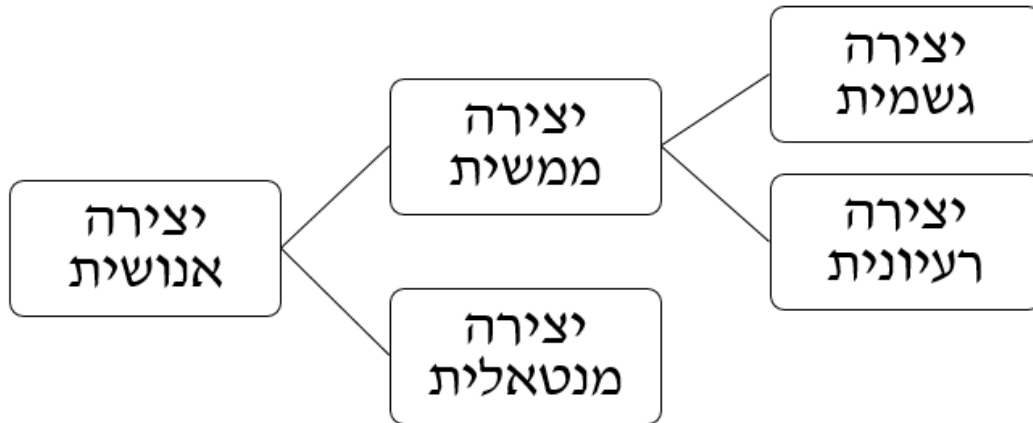
הגדרתי לפילוסופיה מבוססת על מושג היצירה האנושית. לאור החשיבה המבוססת על מונח זה, לטעמי ניתן להבדיל בין כמה סוגים של יצירה.

- **יצירה מנטאלית**: רעיונות ומחשבות. מתבטאים בין האדם לבין עצמו בלבד. גורמים ליצירה שהם השלב הראשוני ביותר שלה, התחלתה.
- **יצירה ממשית**: ביטוי חיצוני של היצירה המנטאלית. המבדיל בין הממשי למנטאלי הוא ביטוי פיזי של הרעיונות שבראש.

כמו כן, קיימים סוגי יצירה ממשית.

- **יצירה רעיונית:** שלב מתקדם של היצירה המנטאלית, ביטוי חיצוני שלה. הרעיון או המחשבה מובעים בכתב או בעל פה. תהליך התהוותה – משמע, היותה בשלב מוקדם יותר יצירה מנטאלית, תלוי במתרחש בסביבתנו ובמציאות החיצונית. אך לעומת זאת, הביטוי שלה אינו תלוי במציאות. התלות קיימת רק בתהוותה במוחנו אך לא בהגשמתה.
 - **יצירה גשמית:** יצירה ממשית שביטוייה תלוי בסביבה. למשל, פיסול. רעיון לפסל יכול להעלות במוחו של אומן – בתור יצירה מנטאלית, אך האומן לא יוכל לממש את רעיונו ולהפכו ליצירה ממשית, כיוון שרעיונו יכול להתקיים בתנאים פיזיקליים שלא מצויים בעולמנו. דוגמות נוספות הן עיתונאות – שמימושה תלוי בסביבה, מחול, אדריכלות, ועוד.
- יש לציין, כי מימוש היצירה המנטאלית כיצירה רעיונית תלוי גם הוא בסביבה, אך בעיקר בהחלטה לממשה ובהשראה אליה. מימוש כיצירה גשמית לעומת זאת, תלוי בגורמים רבים נוספים שאינם היוצר.

תרשים מס'9: סוגי יצירה אנושית

ביבליוגרפיה

- אבן שושן, א., (1975), "אהבה", בתוך **המילון החדש**, כרך א-ד, 30
- אבן שושן, א., (1975), "חוכמה", בתוך **המילון החדש**, כרך ה-ט, 763
- וילהלם, י., (1924), **מבוא לתורת הפילוסופיה**, ברלין : מוריה-דביר, פרק ראשון
- וינריב, א., (1975), "פילוסופיה", בתוך : אלכסנדר פלאי, **האנציקלופדיה העברית**, כרך כז, 666-679
- קתרקט, ת., קליין, ד., (2007) **אפלטון ואתון נכנסים לבר**, תל אביב : מטר, 189-193